

**A középkori sóbányászat egy,
a bányászattörténet számára eddig ismeretlen helye,
oklevelek és helynévanyag tükrében**

**A site of medieval salt mining,
so far unknown to mining history,
according to period diplomas and toponymics**

**Un loc de exploatare medievală a sării,
necunoscut pentru istoria mineritului,
în lumina documentelor vremii și a toponimiei**

WANEK Ferenc

Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság
wanek.ferenc@gmail.com

Abstract

The study presents the case of the toponym 'ocna' (in Hungarian: akna; in English: salt mine) occurring between the administrative boundaries of Gheorgheni and Pata near Cluj-Napoca. This name was mentioned for the first time in a document from 1366, and it is still known by the locals. The toponym denominates a well-known geological outcrop, which is also represented on the geological map of Romania on a scale of 1:200,000, but is not mentioned in any writing concerning the history of salt mining. This study demonstrates that the toponym mentioned in 1366 is identical to the denomination used nowadays. At the same time it discusses the probable circumstances of the abandonment of the salt mine from Gheorgheni in the Middle Ages, as well as its fading into oblivion within mining industry.)

Rezumat

Lucrarea prezintă cazul toponimiei 'ocna' (ungurește: akna) dintre hotarele localităților Gheorgheni și Pata din apropierea Clujului, care este pomenit pentru prima oară într-un document din 1366 și este cunoscut de localnici până astăzi. Toponimul desemnează o ivire la suprafață bine cunoscută de geologie, reprezentată și pe harta geologică a României 1:200 000, dar care nu a fost pomenită în nici-o lucrare de istorie a mineritului sării. Se demonstrează identitatea toponimiei pomenit în documentul din 1366 cu cel actual în folosință și se discută circumstanțele verosimile a părăsirii ocnei de sare în evul mediu, respectiv a ieșirii ei din atenția mineritului.

1. Felvezetés

Az Erdélyi-medence kősóban való gazdagsága közhely számba menő tény. Azt is tudja a szakirodalom, hogy a történelmi idők során, végig jelentős nyersanyag, illetve ennek megfelelően jövedelemforrás volt azok számára, akiknek a birtokában volt. Az azonban szintén ismert tény, hogy a középkorban, legalább is az Anjou-kor idejével bezárólag, de később is, nagyon hézagosa az ismereteink az itteni sóbányászatra, sókereskedelemre vonatkozólag. Ezért tartom fontosnak közzétenni azt a részeredményt, melyre a helynevek bányászattörténeti vonatkozásainak kutatása közben, a közölt középkori levéltári anyagok figyelembevételével, megállapítanom sikerült.

A kolozsmonostori konventnek egy 1366. július 1-én kibocsájtott okirata Györgyfalva és Dezmér határának bejárását is rögzítette [16: 493 okirat 207–208 o.], ekképen (részlet): „Továbbá, innen kelet felé haladva [megérkeztek] egy Boglyasto [Boglyas-tó] nevű halastóhoz, és ennek az alsó részében, egy Pata fele vezető

út mentén, és az említett út mellett találtak két határhalmot, melyeken kívül másik kettőt megújítottak. Azután innen tovább haladva, megérkeztek az Ereuspatakfe [Erőspatak-fő] nevű helyre, egy Sorskuth [Sós-kút] nevű forráshoz, az említett Gurfolua [Györgyfalva = Gheorgheni] és Dezmer [Dezmér = Dezmir] birtokok határán, a Chere-nek nevezett erdő [Csere-erdő = Cireșeii] keleti peremén, melyet egyezség alapján határjelként fogadták el. Aztán innen tovább haladva, szintén kelet felé, áthaladva egy Aknatere [Akna-tere] nevű réten [prata], ahol egy régi határhalmot találtak, mellette egy újat emeltek. És így végződött a határjelek [sora] a fent említett györgyfalvi és dezméri nemesek birtokai között.” (A latin szöveg magyar fordításához felhasználtam a már létező román változatot [20: 97ok. 169–170].)

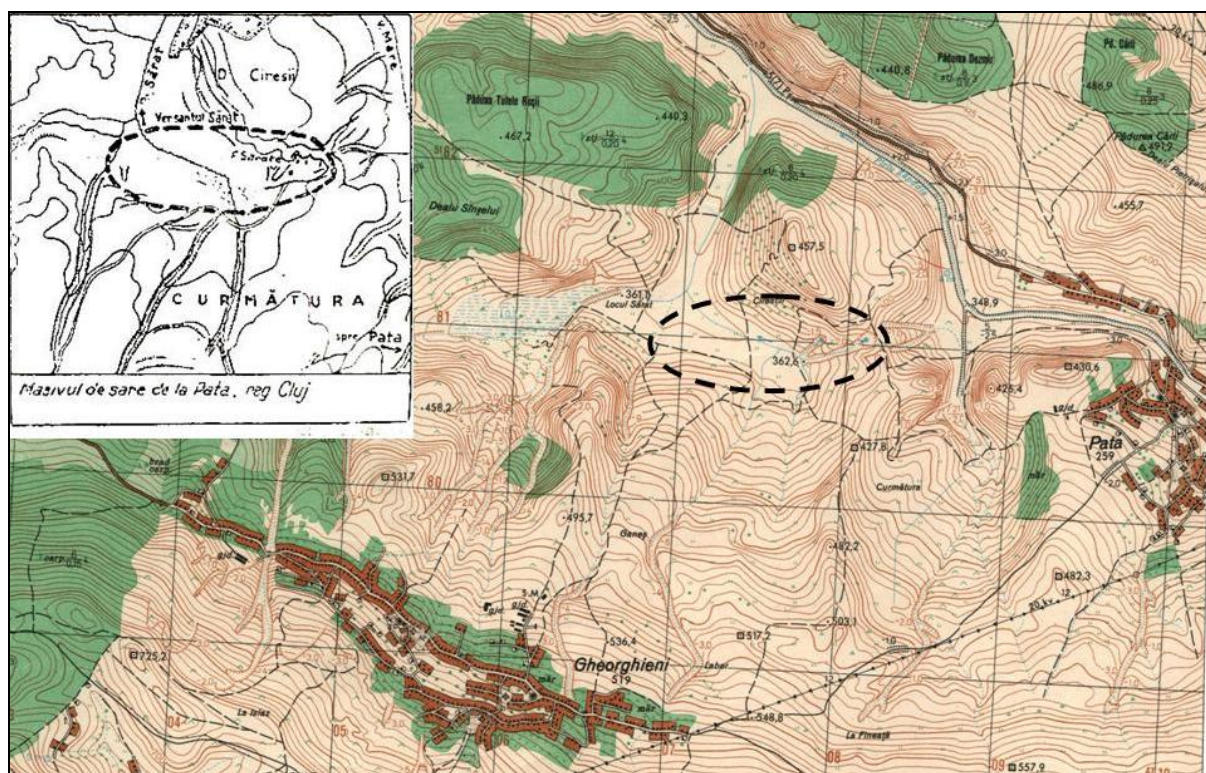
Egy másik, a kolozsmonostori konvent 1518. december 9-iki feljegyzéseiben olvasni: „Pata-i néhai Desew Antal fia: János [...] apjának Patha-i (Colos vm) nemeslakóházát, [...], az Aknamegycherye [Aknamegi-cserje] nevű ligettel együtt, [...] eladja Gyewrghfalwa-i [Györgyfalva-i] [...] Nagy (magnus) Salatielnak.” [12: 3689 ok. 345] Megjegyzendő, hogy még korábban, egy 1450. július 11-éről származó okirat már említett Kolozspata határából egy „Sooskwth” (= Sós-kút) nevű forrást [11: 862 ok. 411].

Dolgozatunk célja a két szövegben említett „Akna” helyi pontosítása, és a sóbánya egykori léte (időbeni behatárolása) és történelmi hátterének tisztázása.

2. Földtani alapok

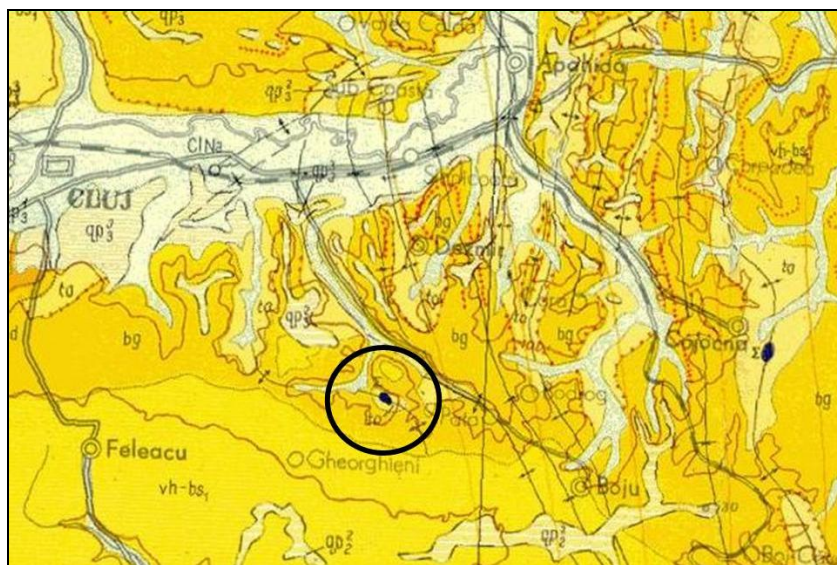
Túl sok adat az irodalomban az itteni sókibúvásokra vonatkozóan nincs. FISCHER Samu [8] említett az érintett három helység határából *Györgyfalván*: „1 sóskút Pata mellett.”, *Kolozspatán*: „1 sóskút, 1 sósfürdő. A kút a «dosz akna» [Dosu Ocni] és a «sós oldal» között fekvő völgyben, a községtől Ny-ra; a sósfürdő a községtől Ny-ra a «Csiricso» [az 1:25 000 katonai térképen: „Cirescii” – a Csere-erdő dombjának az D-i oldalán] halmok között van. [...] Zár alatt van és hatósági ellenőrzés mellett osztatik szét.”, *Dezméren*: „1 sóskút, 3 forrás. A kút a községtől D-re, a források a «gyálu budus toului» [Büdöstő-dombja] nevű völgyben, az őrháztól 86 méternyire. [...] A források be vannak tömve, a völgy sókibúvásos.”

Ion Alexandru MAXIM [19] röviden jellemezte az itteni sódiapírt, egy térképvázlatot is közölt róla (1. ábra), de nem vette figyelembe a délebbi (Dezmér, Szamosfalva) felszín-közelí sélőfordulásokat és sósforrásokat, értelmezése nem tükrözi a SZÁDECZKY Gyula és PÁVAY VAJNA Ferenc által már tisztázott tény, hogy itt. Az Erdélyi-medence Ny-i peremén sűrű, nagyjából É–D irányú gyűrt rendszer uralkodik [27], Ezt a tudásszintet rögzítette (részben MAXIM értelmezése szerint) a Románia 1:200 000-es földtani térképe is [6] (2. ábra).

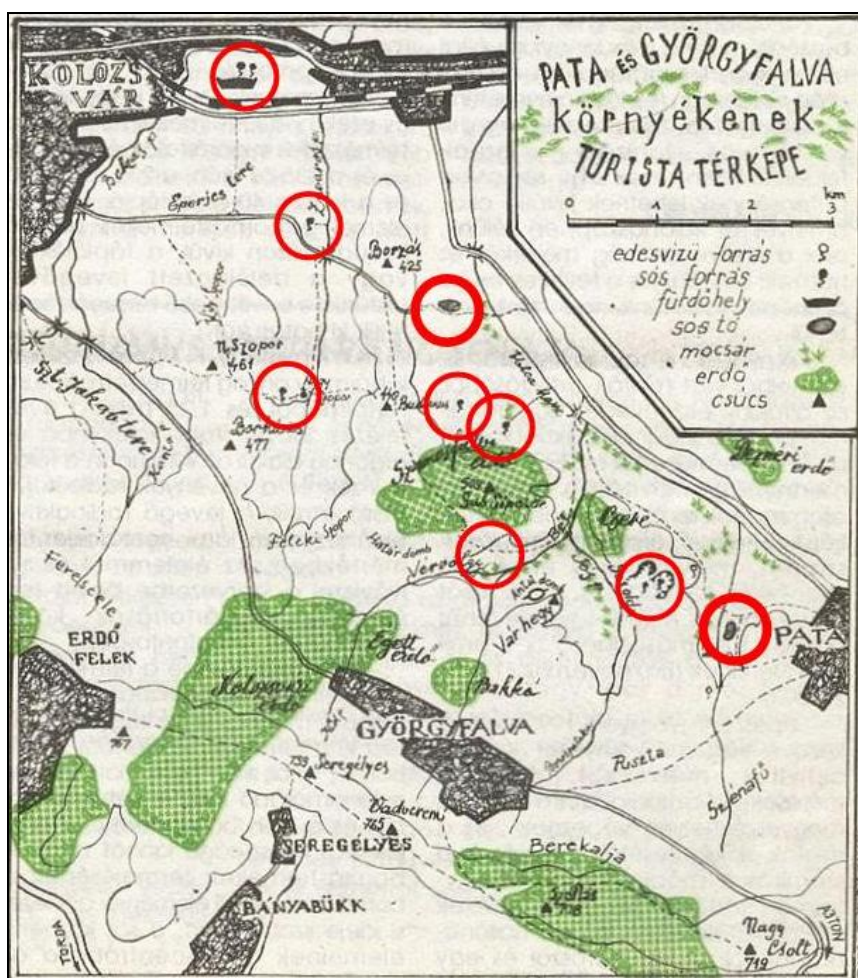

1. ábra. Ioan Alexandru MAXIM vázlata [19], és az általa körülhatárolt sótest rávetített körvonala az 1:25 000-es topográfiai térképre

Ezek alapján elmondható, hogy egy típusos sódiapírral állunk szemben, mely az eddigi irodalmi adatokkal ellentétben, valószínűleg kapcsolatban áll a Szamosfalvi-sósfürdőnél és Dezmér határában is a felszín közelében lévő sótestekkel [27], amit a sósforrások és sóstavak eloszlása [26] is sugall (3. ábra).

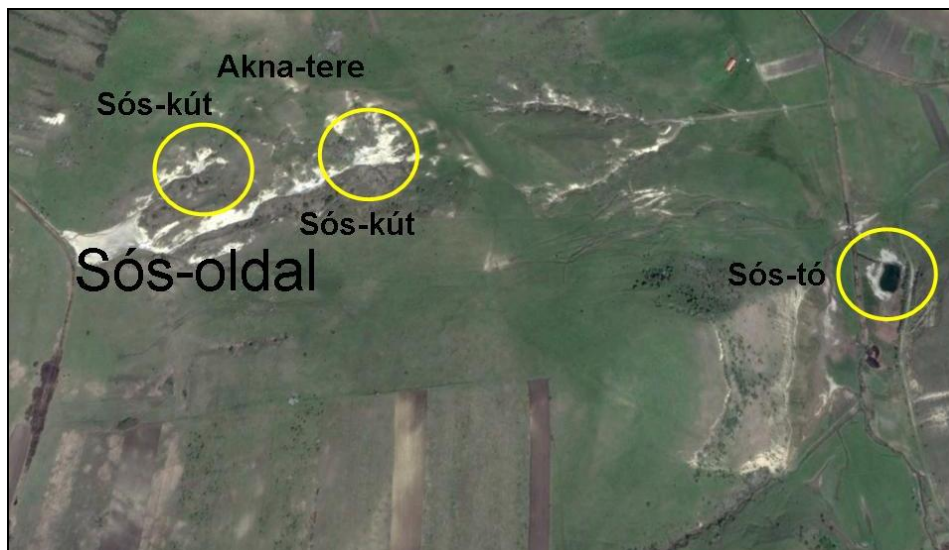
2. ábra. Az 1:200 000-es földtani térképen, a kör középpontjában látató sótest

3. ábra. Sósforrások (vékonyabb karika) és sóstavak (vastagabb karika) a Szamosfalvi-fürdő, Györgyfalva és Pata között – TÓTHPÁL Tamás térképe [26] alapján.

3. Helynévanyag

A helynévanyagot legtöbb esetben nyelvészek, nyelvjárási, esetleg néprajzi célból gyűjtik, kevés gondot fordítva a más tudományágakban (régészet, földtan, földfelszínalaktan, állat- és növényföldrajz, földművelés- és bányászattörténet, stb.) hasznosítható információkra, vagy a helynevek ilyen kötődésű vonzataira (kivétel a földhasználat), legtöbbször nem is rendelkezve az ehhez szükséges minimális tudásszinttel. Ennek ellenére, hatalmas lapangó adathalmaz bújik meg az eddig közölt helynévgyűjteményekben, a jelzett tudományágakhoz.

4. ábra.

A JANITSEK Jenő [17] által begyűjtött, a sóval kapcsolatos helynévanyag a google earth felvételen pontosítva

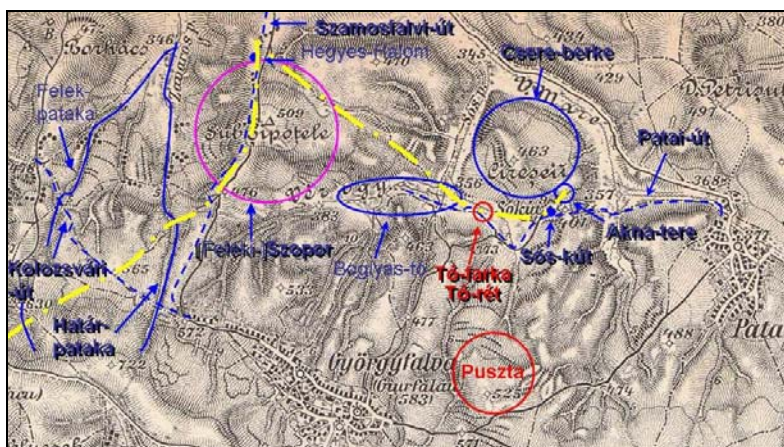
A JANITSEK Jenő [17] által összeállított anyagban bőségesen találunk olyan helyneveket, melyek nyomra vezetnek minket a Györgyfalva határában előforduló sónyomokra, sóforrásokra és az egykori akna helyére, és a középkori határleírásban szereplő némely elemre vonatkozólag (4. ábra). Ezek, és a konzultált térképek alapján, nyomon követhető az idézett 1366 évi határjárás is, az 1:25 000 méretarányú térképen. E szerint, a határvonal utolsó szakasza a Szopor-hegytől (Feleki-Szopor–Határ-domb [26] – a 25 000-es térképen: a Dealul Șipotele 507,2 m) É felé, a 465,6 m-es magaslat lehetett a Hegyes-halom. Mely után kevéssel, a határ K felé fordult, eljutva a ma „Vögy”-nek nevezett sós–nádas helyre (Locul Sărat 361,1 m), az egykori, mára feltöltődött Boglyas-tóhoz, a Csere-erdő dombja (Cirescii) alatt megérkezve a Sós-oldalon fakadó, alsó Sós-kúthoz, majd tartva az irányt, az Akna-teréhez (5. ábra). A mellékelt (5.) ábrára feltettem a JANITSEK Jenő [17] által jelzett, és térképileg megközelítően jól pontosított ‘Tó-farka’, valamint a FERENCZI István [7] említette ‘Tó-rét’ helyneveket is, mivel azok nyilvánvalóan a korábbi Boglyas-tóhoz kötődnek, így támpontul szolgálnak a helyazonosításban. Hasonlóképp, az ő és FERENCZI István adatai alapján, a ‘Pusztá’ helynevet is feltüntettem, azért tartva fontosnak, mert az egykori Felekfarka (Györgyfalva előde [15: 231. ok. 105]) helye mindenképp összefügghet az egykori sóbányászattal, illetve annak felhagyásával, akárcsak a bányászat megszűntével, a település elköltözése.

De lássuk, mit írt JANITSEK említett munkájában [17] a számunkra beszédes helynevekről:

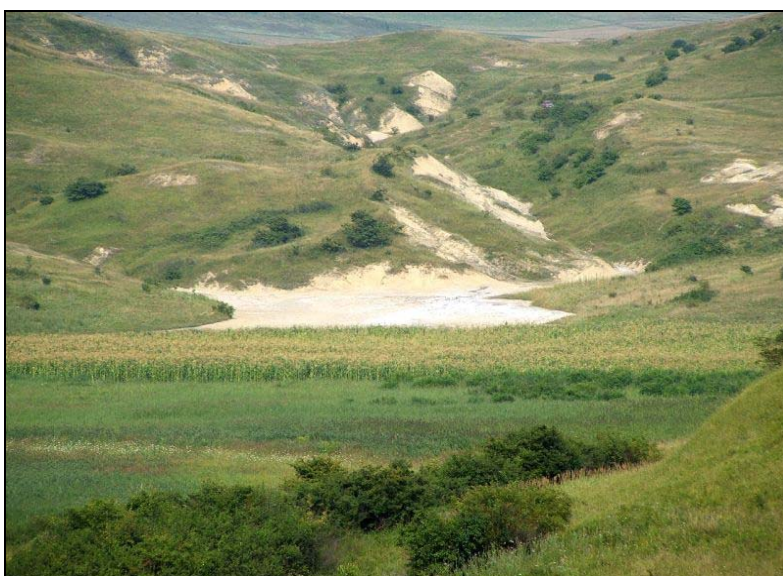
- „223. *Sós-akna* (gödrös l[egelő], régen itt sót termeltek ki az állatok részére); 1737: in inferiori versur(a): Az Sos Akna felé az kis Csorgonál (sz[ántó])”
- „224. *Sós-kút* (három sóskút ismeretes a környéken, a györgyfalvi, a patai és a rödi)”
- „225. *Sós-ódal* (sz, itt van a Sós-akna is, jól látszanak a só kitermelésének nyomai); 1770: A’ Sos oldalon (sz), 1817: A’ Sos oldalban (sz), 1854: a Sósoldalon (sz), 1864: A’ Sos oldalon, terméktelen... meredek oldalas hely; 1871: Soos oldal (sz).
- 226. *Sós-patak* (a györgyfalvi határ összes patakainak egyesüléséből keletkező patak, víze sós ízű).” (Az évszámok forrásai megnevezve: SZABÓ T. Attilánál [25]) (6. és 7. ábra).

Kolozspata határából összeírt helynevek SZABÓ T. Attila [35: 447–449] alapján:

- „1761/1808: [...] a György falva felé valo fordulora: a Sós oldalbann (sz.); Az akna mellett (sz.) vicinus ab una az akna; [...] Köz, és osztatlann helyet... tudunk... égy fel hagyott Soó aknát...”;
– „1817: [...] La Ritu Akni [az Akna-réten] (k[aszáló]) [...]”; – „1832/34: [...] A Soos kuthoz közel.”

5. ábra. Az 1366-os határjárás elemei felvezetve az 1:75 000 léptékű (III. katonai felmérés) térképlapra (a sötét árnyékú betűkkel felírt helynevek közösek az oklevél- és a JANITSEK-féle helynévanyagban)

6. ábra. A Sós-olaj, balra fent az Akna-terével, TÓTHPÁL Tamás felvételén

6. ábra. Az egyik sósforrás (egykor őrölt sós-kút) mai állapotában, TÓTHPÁL Tamás felvételén

4. Az adatok megvitatása, következtetések

Vajon tényleg, csak az állatok számára termeltek itt sót a helybeliek? Ahhoz egyértelműen szükségtelen volt aknákat mélyíteni, mert a só ma is a felszínen hozzáférhető. Az aknamélyítéshez, a só ilyenszerű kitermeléséhez bányászok voltak mindenkor szükségesek. Akna helynév nem is maradt fenn sehol, ahol nem folyt sóbányászat. Valójában, a sónak az állatok számára történt esetleges helyi fejtése csak a 20. század elejétől jöhetett szóba, miután a só regálét felszámolták, hiszen FISCHER Samu [8] idézett adatai alapján is, addig minden sókibúvás, sóforrás szigorú hatósági felügyelet alatt állt [9].

Vajon a történelem vagy a bányásztörténet nem említett itteni sóbányászatot? Van egy utalás (VASILEV in: [5: 5. 306]), de az téves, hiszen irodalmi forrása Albrecht BIELZ [3: 67], aki egyértelműen, az általa római-korinak minősített sóbányákat Szamosfalva határába helyezte, s azokat „sóstavak”-ként említette. Ezek pedig alighanem azonosak az általam korábban [27], KOCH Antal és ENTZ Géza alapján idézett, a Kis-Szamos árterében egykor volt, sósvízű tavakkal. A Szamosfalva határában lévő, történelmi korok sóbányáiról már HUSZTI András [10: 26] és BENKŐ József [2: 325, 362] is írt. Ma már azonosíthatatlan a helyük.

A gyergyfalvi sóbányahelyet, még feltételezés szintjén sem, de akár a felszíni sóelőfordulást sem jelzi az a közelmúltban megjelent tanulmány [22], mely bányásztörténetileg a legteljesebb listát igyekezett összeállítani az erdélyi sóbányahelyekről, esetleg korábban ismert és bányászatra alkalmas sókibúvásokról.

Az, hogy arra a következtetésre jutottam, hogy az itteni bányászat kora-középkori, és magánkézen lévő volt, egyrészt az 'Akna' szláv eredetű helynéven alapszik, ugyanis ezzel a névvel illették akkor a sóbányákat. Korábbi, (szláv) sóbányászatról csak akkor lehetne szó, ha az fennmaradt a magyarság betelepülését követő ideig. A középkortól művelt, jól ismert aknák első fennmaradt okleveles említései: Tordaakna 1177, Kisakna 1219 (csak középkori), Désakna 1235–1270 között, Vízakna és Székakna 1291 [13: 13 ok. 126, 99 ok. 149, 184 ok. 182, 482 ok. 288–289], Mezőakna 1316 (csak középkori) [14: 232 ok. 109]. Görgénysóakna neve már csak későbbi időkből (1644) maradt ránk [4: 5], bár valószínű ottan is egy korábbi sóbányászat léte.

Másrészt, az ANJOU királyok idejéig, amikor a sóbányászat királyi monopóliummá vált, a sóbányák zöme főúri kezekben volt, és sóval adóztak a királynak [21; 28]. Az ÁRPÁD-korra vonatkozó, nem királyi fennhatóság alatti sóbányászat tényét a történészek, a bányásztörténettel foglalkozók egyöntetűen hangsúlyozzák [28; 18: 277–279; 24]. A só forgalmát, ha az a király tulajdonában lett volna, nem vetették volna adózás alá, holott III. BÉLA király idejében a sóvám az udvar jövedelmének 7 %-át tette ki [24: 95]. Sajnos, a szabad kereskedelemben értékesített sóról, így például kolozsvári forgalmáról (mely város piacára, mint a legközelebbi forrásból, Györgyfalváról mindenképp el kellett jusszon), az oklevelekben, az égvilágon semmi adat sem maradt fenn [23].

Miért szakadt meg a Kolozsvárhoz oly közeli kolozspatai-györgyfalvi sóbányászat? Hiszen semmivel sem szerényebb sótartalékú, mint a közeli Kolozs. Valószínű, a sóregálé kialakulása 1323 után tette ésszerűtlenné, gazdaságtalanná. Hiszen tartalékokban sehol nem volt hiány Erdély szerte, így, az adminisztráció, a szállítás és raktározás központi egyszerűsítésének áldozata lett. Hasonló folyamat a termelés és szállítás modernizációja révén, a 19–20. században is, fényesen tetten érhető, de akár végig a közbeeső időkben (lásd Szásznyíres, Szék, Kolozs, majd Torda felhagyását, hogy csak a mai Kolozs megye példáival éljek). Tény, vannak még nem ismert, hasonlóan középkori sóbányászati helyek, melyeket akár helynév, akár régészeti szórványlelet alapján [1] feltételezhetünk [22], s melyek pontos azonosításra várnak.

Irodalom

1. ANDRONIC, Mugur, BUZEA, Dan, CAVRUC, Valeriu, HARDING, Anthony F., MUNTEANU, Roxana, MATEI, Gheorghe, RENȚA, Elena 2006: Repertoriul selectiv al siturilor arheologice cu vestigii ale exploatarii sării din România, in CAVRUC, Valeriu, CHIRÎTESCU, Andrea [red.]: *Sarea, Timpul și omul*, Editura Angustia, 55–86, Sfântu Gheorghe.
2. BENKŐ József 1999: *Transsilvania specialis I.*, Kriterion Könyvkiadó, 653 o. Bukarest–Kolozsvár.
3. BIELZ, Eduard Albrecht 1898: Die Burgen und Ruinen Siebenbürgens, *Jahrbuch des Siebenbürgische Karpathenvereins*, 18. 57–92, Hermannstadt.
4. BÍRÓ Dónát 2006: *Szászrégén és vidéke*, Mentor kiadó, 200 o. Marosvásárhely.
5. CRIȘAN, Ion Horațiu [coord.] 1992: Repertoriul arheologic al județului Cluj, *Bibliotheca Musei Napocensis*, V. 456 o. Cluj-Napoca.
6. DUMITRESCU, Ion 1968: *Harta geologică R.S.R. Scara 1:200.000 L–34–XII 10. Cluj*. 43. Institutul Geologic, București.
7. FERENCZI István 1962: Régészet–helyrajzi kutatások Kolozsvárott és környékén, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historica*, VII/2. 31–58, Cluj.
8. FISCHER Samu 1887: Magyarország konyhasós vizei, *Földtani közlöny*, XVII/9–11. 377–528, Budapest.
9. HÁLA József 1995: A sós víz és hasznosítása a Kis- és Nagy-Homoród menti falvakban, in HÁLA József 1995: Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok, *Életmód és tradíció*, 7. 347–365, Budapest.

10. HUSZTI András 1791: *Ó és Új Dácia*, Diénes Sámuel, 294+34 o. Bétsben.
11. JAKÓ Zsigmond 1990: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I. (1289–1556)*, Akadémiai Kiadó, 1077+16 o. Budapest.
12. JAKÓ Zsigmond 1990: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei II. (1485–1556)*, Akadémiai Kiadó, 1082+16 o. Budapest.
13. JAKÓ Zsigmond 1997: *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. 1023–1300*, Magyar Országos Levéltár, 484 o. Budapest.
14. JAKÓ Zsigmond 2004: *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez II. 1301–1339*, Magyar Országos Levéltár, 622 o. Budapest.
15. JAKÓ Zsigmond 2008: *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez III. 1340–1359*, Magyar Országos Levéltár, 638 o. Budapest.
16. JAKÓ Zsigmond, HEGYI Géza, W. KOVÁCS András 2014: *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez IV. 1360–1372*, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–MTA BTK Történettudományi Intézet, 622 o. Budapest.
17. JANITSEK Jenő 1982: Györgyfalva helynevei, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XXVI/1. 148–155, Kolozsvár.
18. KRISTÓ, Gyula 2004: Ardealul timpuriu (895–1324), *Biblioteca de Istorie Medievale din Szeged*, 20. 398 o. Szeged.
19. MAXIM, Ion Alexandru 1961: Cîteva observații asupra aspectelor morfologice ale locurilor de apariție a masivelor de sare din Transilvania, *Studia Universitatis Babeș–Bolyai, Geologia–Geographia*, series II. fasc. 1. 21–33, Cluj.
20. PASCU, Ștefan et al. [red.] 1994: *Documenta Romanuiae historica, C. Transilvania XIII. (1366–1370)*, Editura Academiei Române, București.
21. PAULINYI Oszkár 1924: A sóregálé kialakulása Magyarországon, *Századok*, 57–58. 627–647, Budapest.
22. RÉTHY Károly, TÓTH János 2012: Sótermelés és sószállítás a Kárpát-medencében, *Magyar Olajipari Múzeum Közleményei*, 47. 111+35 o. Zalaegerszeg.
23. RUSU, Adrian Andrei 2016: În căutarea producției materiale personalizate a Clujului din Evul Mediu tardiv (A személyre szabott anyagi kultúra termelésének nyomában a késő középkori Kolozsváron), *Cluj • Kolozsvár • Klausenburg • 700, Kolozsvár 700 Éve Királyi Város Nemzetközi Tudományos Konferencia plenáris előadása, elhangzott 2016. november 10-én, Kolozsvárt.*
24. SIMON, Zsolt 2006: Mineritul de sare în Evul Mediu în Transilvania și Maramureș, in CAVRUC, Valeriu, CHIRIȚESCU, Andrea [red.]: *Sarea, Timpul și omul*, Editura Angustia, 92–96, Sfântu Gheorghe.
25. SZABÓ T. Attila, HAJDÚ Mihály, BÁRTH M. János, N. FODOR János 2009: *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése, 10/A, B, C. Kolozs megye*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1018 o., Budapest.
26. TÓTHPÁL Tamás 2009: Pata és Györgyfalva környékének turista térképe, in: AJTAY Ferenc: *Kolozsvár környékének kiránduló helyei*, Stúdium Kiadó, 57, Kolozsvár.
27. WANEK Ferenc 2010: A Szamosfalvi-fürdő adottságai, múltja és jövője, in: SZÉKELY Gabriella [szerk.]: *A Kárpát-medence ásványvizei / VII. Nemzetközi Tudományos Konferencia / Csíkszereda 2010*, Sapiencia – EMTE Csíkszereda, Műszaki Intézet, 41–51, Csíkszereda.
28. ZSÁMBOKI László 1997: Bányászat az Árpádok korában (896–1301), in: FALLER Gusztáv, KUN Béla, ZSÁMBOKI László [szerk.]: *A magyar bányászat ezer éves története*, OMBKE, 29–71, Budapest.